

Alma ZAVODNIK

Razvoj sistemov poselitve: Od ideje centralnosti do disperzije

1. Uvod

Že v naslovu *Razvoj sistemov poselitve: od ideje centralnosti do disperzije* je nakazana osnovna misel prispevka, s katero smo želeli pokazati na postopno prehajanje urbanih vzorcev od koncepta centralnosti v koncept urbane disperzije¹.

Tej ideji sledi vsa struktura naloge, ki se seveda podreja tudi metodam znanstvenoraziskovalnega dela. V prvem delu je predstavljena delovna hipoteza, ki temelji na že izrečeni ideji prehajanja urbanih vzorcev od koncepta centralnosti do disperzije. Sledi osrednji del z zaključkom, s katerim smo želeli razkriti predvsem: temeljne zakonitosti procesov prestrukturiranja poselitvenih vzorcev, razbrati njihove osnovne elemente in poiskati usmeritve za njihovo nadaljnje urejanje. Zadnji sklop vsebuje naslednje dodatke: pregled strokovnih izrazov, literaturo in vire ter kazalo grafičnih prilog.

Uvodnemu razmišljanju sledijo cilji in rezultati, ki jih lahko pričakujemo na teoretični in praktični ravni.

Teoretična raven bo omogočila:

- prepoznavanje posameznih poselitvenih vzorcev in njihovih elementov,
- opredelitev območij, na katerih se pojavljajo različni poselitveni vzorci,
- teoretičen pristop k urejanju poselitvenih vzorcev in sistema poselitve.

Praktična raven, ki je prikazana na konkretnem aplikativnem primeru, bo omogočila pomoč pri:

- opredelitvi kriterijev za vrednotenje poselitvenih vzorcev,

- oblikovanju zasnove urejanja poselitvenih vzorcev,
- oblikovanju navodil/usmeritev in pogojev za ravnanje na posameznih območjih v sistemu poselitve.

Osrednji del se začne z zgodovinskim pregledom in analizo modelov poselitve od pojava industrijske revolucije, s poudarkom na modelih vrtnih mest. Ker smo pri tem – zgodovinskem pregledu – ocenjevali posamezne pojave v kontekstu časa, v katerem so nastali, lahko ugotovimo, da je vsak nov predlog, pa naj je bil to model, utopija ali teorija, vnesel v času svojega nastanka v urbaniščno misel novo kvaliteto.

Zgodovinskemu pregledu sledi analiza obstoječega stanja tako v Sloveniji, kot v nekaterih izbranih primerih iz Avstrije, Nemčije, Švice, Italije in Hrvaške, kar je zajeto v tretjem poglavju. S to analizo ali bolje rečeno primerjavo smo dodatno utemeljili ugotovitev, da so poselitveni vzorci vse manj odvisni od nacionalnih in teritorialnih meja.

Rezultati teoretičnih razmišljanj in analitičnega dela so združeni v 4. poglavju, kjer je najprej predstavljen predlog koncepta razvoja sistema poselitve v Sloveniji, nato pa še štirje predlogi urejanja poselitvenih vzorcev na konkretnih primerih.

Osrednji del naloge je zaokrožen s petim poglavjem, v katerem so izpostavljene nekatere možnosti nadaljnega vplivanja na razvoj poselitve v vse bolj kompleksnih razmerah razvitih, zahodnih družb. Te možnosti so usmerjene predvsem v vse večjo vlogo posameznih akterjev, ki so soudeleženi

Poselitev Poselitveni sistem Poselitveni vzorec Prostorska organizacija

Problem razvoja sistemov poselitve zajema poleg prostorske tudi časovno komponento. Pristopi k reševanju uprašanj usmerjanja poselitve predvsem na regionalni in nacionalni ravni (katerekoli države) so zato vse kompleksnejši. Jedro prispevka je osredotočeno predvsem na spoznavanje in razumevanje obstoječih poselitvenih vzorcev, z namenom oblikovanja usmeritev za njihov nadaljnji razvoj. Poudarek je zato na prepoznavanju posameznih elementov poselitvenih vzorcev, ki jih opazujemo kot pojav v prostoru (morfološka analiza poselitvenih vzorcev). Za primerjavo in dodatno utemeljitev je bilo izbranih šest različnih poselitvenih vzorcev iz Slovenije, Avstrije, Nemčije, Švice, Italije in Hrvaške. V zaključku so izpostavljene nekatere možnosti nadaljnega vplivanja na razvoj poselitve v vse bolj kompleksnih razmerah razvitih zahodnih družb.

Settlement Settlement systems Settlement patterns Spatial organisation

The problem of settlement systems development includes spatial as well as temporal components. The method of responding to the questions of settlement systems' development on the national and regional level of any country is becoming more and more complex. The core of the article presents cognition and comprehension of existing settlement patterns, the main purpose of these processes being the formulation of guidelines for their future development. Identification of particular settlement pattern elements, which are researched as spatial phenomena, are stressed (morphologic analysis of settlement patterns). Six different settlement patterns, selected from different European countries (Slovenia, Austria, Germany, Switzerland, Italy and Croatia), are presented for the purpose of comparison and additional argumentation. Some solutions for future development guidance of settlement systems' in the growingly complex relations within developed societies have been presented in the conclusion.

ni pri procesih načrtovanja in odločanju o prostorskem razvoju. Ob tem se na novo odpira vprašanje: kakšni sta danes vloge stroke in države v teh procesih.

Vlogo stroke vidimo predvsem v pomoči pri realizaciji načrtovanih posegov in sprememb, pri čemer mora ponuditi odgovore ali bolje rečeno informacije, ki so potrebne za razpoznavanje in razrešitev sistemskega problema. Torej ni dovolj, da zagotovi tiste rešitve in informacije, ki jih stranka/naročnik/investitor želi in s katerimi pogosto ne ve, kaj početi.

Vloga države pa je v zagotavljanju sodelovanja posameznih akterjev. To pomeni, da država ne more več

igrati vloge razsodnika, v katerega se sploh ne dvomi, ampak enakovredno zastopa svoje interese in spodbuja k sodelovanju.

2. Opredelitev najpomembnejših pojmov

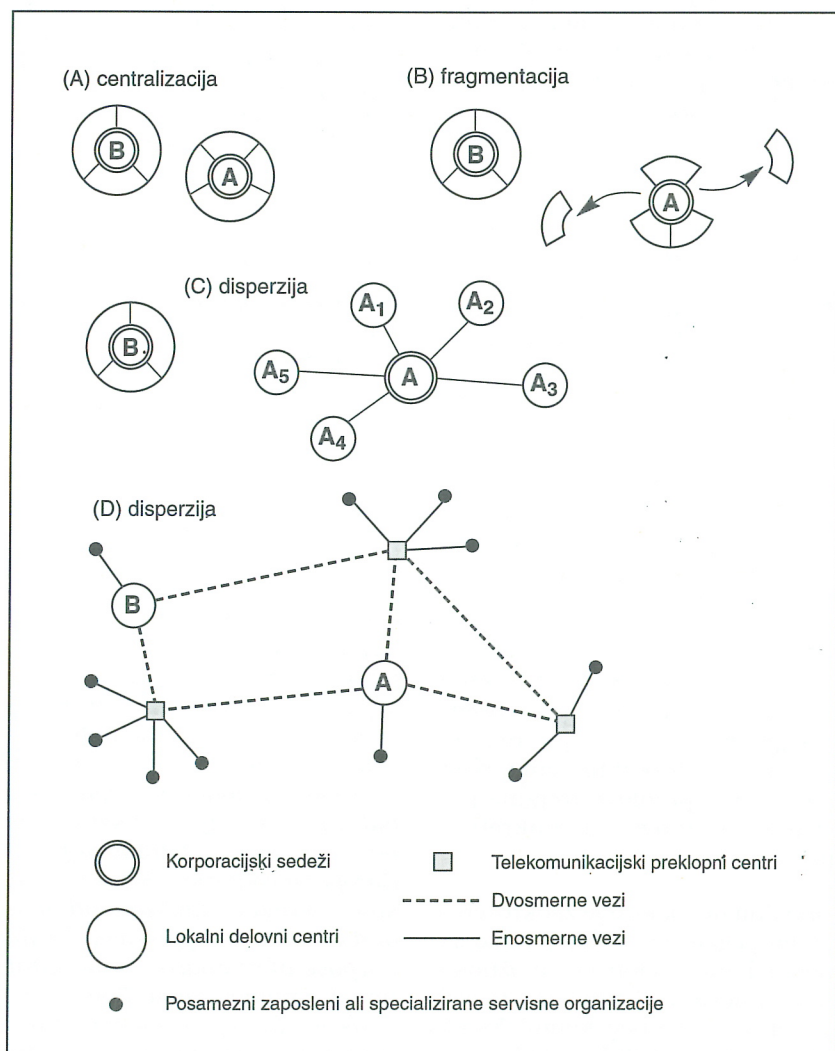
Kot smo nakazali že v uvodu, je osrednji del naloge osredotočen predvsem na spoznavanje in razumevanje obstoječih poselitvenih vzorcev. Za njihovo razumevanje v kontekstu te naloge pa je bilo najprej potrebno opredeliti nekatere najpomembnejše pojme:

- koncentracijo, difuzijo in disperzijo, kot jih razumemo v prostorskem smislu; razumemo jih kot pojme, ki pripomorejo k razumevanju dinamičnosti in kompleksnosti poselitvenih vzorcev;
- sistem poselitve in poselitveni vzorci pa sta sploh ključna pojma tega prispevka.

Za lažje razumevanje dinamičnosti in kompleksnosti poselitvenih vzorcev najprej pojasnimo razliko med **koncentracijo**, **disperzijo** in **difuzijo**, kot jih razumemo v prostorskem smislu:

- **Koncentracijo** lahko razumemo kot način prostorske organiziranosti dejavnosti, ki še vedno delujejo na načelu centralnega planiranja. V prostoru se to izraža v izraziti koncentraciji dejavnosti v večjih urbanih središčih in hierarhični organiziranosti naselij v sistemu poselitve.
- Kot njeno nasprotje obravnavamo **difuzijo**, ki pomeni popolno prestrukturiranje grajenih struktur. Dejavnosti se ne koncentrirajo več v eni točki, temveč so posamezna jedra enakomerno razporejena v prostoru. To pomeni drugačen način organizacije vse bolj kompleksnih struktur na načelu samousmerjanja.

Vmesno stanje med eno in drugo opisano skrajnostjo je **disperzija**, do katere pride tedaj, ko se različne dejavnosti umaknejo iz središč

Slika 1: Evolucija prostorskih struktur in organizacij (Milles et al., 1976), ki uporabljajo inovacije in telekomunikacije (Mlinar, Z., *Individuacija in globalizacija v prostoru*, SAZU, Ljubljana, 1994)

ča navzven. S tem se pomen stopnje centralnosti posameznega naselja zmanjšuje, prostorske strukture pa se (samo)organizirajo glede na trenutne potrebe in zahteve. Bistveno pri tem je, da vzroki in posledice med seboj niso tesno povezani. Določen *input* ne povzroči predvidljivega *outputa*; dejanski odziv sistema na zunanje vplive ni več predvidljiv.

Kot izhodišče za pojasnitev sistema poselitve pa smo vzeli definicijo sistema poselitve po V. Kokoletu: Razumemo ga kot sklop vseh naselij, povezanih v omrežje naselij. Pojem vključuje določen "fizični" vzorec razporeditve naselij v geografskem prostoru, njihove značilnosti in funkcionalne vezi med naselji raznih tipov, ki so izraz raznih vrst in oblik (prostorskih) interakcij. Te izhajajo iz raznih (vseh) vrst dejavnosti prebivalstva; od dela, prek prebivanja, do rekreacije.

Na podlagi vseh spoznanj smo tako oblikovali lastno definicijo, s katero smo sistem poselitve opredelili kot sistem, v katerem prevladuje visoka dinamika spreminjanja in visoka stopnja kompleksnosti posameznih fizičnih struktur. Skozi identiteto pa prepoznavamo tudi njegove posamezne dele, ki se obnašajo neodvisno in drugače od ostalih. Opredelimo jih lahko kot **poselitvene vzorce**, ki jih sestavljajo homogene (fizične) strukture v prostoru. Ne glede na to, da so tudi ti dinamični in se prav tako spreminjajo s časom, nam z njihovo pomočjo postanejo poselitveni sistemi lažje razumljivi. S tem se povečuje tudi možnost vplivanja na njihov nadaljnji razvoj.

3. Način prepoznavanja obstoječih poselitvenih vzorcev

V nadaljevanju smo si vnaprej zastavili nekaj osnovnih vprašanj, na podlagi katerih smo se lotili analize obstoječih poselitvenih vzorcev. Ta vprašanja so:

- Kateri elementi grajene strukture tvorijo poselitvene vzorce?

- Kje v prostoru se ti elementi pojavljajo?
- Kako se med seboj povezujejo?

Z oblikovanjem ustreznih odgovorov smo elemente grajenih struktur v prvem koraku razvrstili, na podlagi izbranih prostorskih kriterijev, glede na njihov fizični oziroma tipološki pojav (drugih kriterijev, kot so socialni, ekonomski, naravnogeografski ..., nismo posebej obravnavali, saj se njihov vpliv vsaj posredno odraža v fizičnih strukturah v prostoru). Zaradi lažjega prikazovanja smo jih najprej razdelili v tri skupine, ki hkrati določajo tudi ravni obdelave glede na merilo opazovanja. Te tri skupine oziroma ravni opazovanja so:

- poselitveni vzorci v krajini
- naselja in objekti v naselju
- objekti kot samostojne enote v prostoru

Tako smo lahko izluščili tri plasti poseljenega prostora. Grafično smo jih prikazali na treh, ločenih prosojnih plasteh v merilu 1:50.000. Prikazali smo jih v različnih barvah. To je omogočilo dobro ločljivost in razpoznavnost posamezne plasti, saj smo vse tri plasti med seboj tudi prekrivali in ugotavljali njihove medsebojne povezave. Zaradi boljše preglednosti in lažje razumljivosti smo posamezne plasti poimenovali po najbolj značilnem skupnem elementu **zraščanja okrog urbanih središč** 2, kjer so prikazani elementi poselitve, ki so vezani na mesta in ostala urbana središča.

 Strnjena mestna in ostala urbana središča
(slika 2)

Gre za sklenjeno mestno pozidavo z oblikovanimi ulicami, trgi, parkovnimi in drugimi površinami, ki jo v večini primerov oblikujejo historična mestna jedra, v nekaterih primerih pa tudi novejša sklenjena pozidava. Pomembno zanje je, da vsebujejo številne in raznovrstne dejavnosti, ki nudijo možnost vsakodnevne in občasne oskrbe lastnih prebivalcev in širšega zaledja.

Širitev mesta v zaledje
 (suburbanizirana območja) (slika 2)

Od sklenjene mestne pozidave, ki tvori jedro urbanega naselja, se poselitev zaradi razvoja dejavnosti in priseljevanja prebivalstva širi navzven, v svoje zaledje. Tu so se oblikovala bolj ali manj obširna območja, ki so "prekrila" obstoječo strukturo poselitve (integracija vasi in zaselkov v mesto; nanje spominjajo le še imena, ki so se ohranila v vsakdanji rabi). Hkrati rast mesta povzroča tudi hitrejši razvoj okoliških naselij, ki se zato zaradi lastnega razvoja fizično približujejo tem območjem. Tako nastane dvojni učinek rasti, katerega posledica je še hitrejša rast mesta navzven. Za ta območja je značilno, da so v pretežni meri monofunkcionalna (gre za suburbanizirana območja, v katerih prevladujejo spalna naselja, območja industrije, obrti, trgovska območja ...).

Zraščanje poselitve okrog ostalih urbanih središč (slika 2)

V tem primeru gre za enak učinek kot pri večjih urbanih središčih, le da se kaže v manjšem fizičnem obsegu. Obrobje teh naselij, tako imenovana periferija, je po svojem videzu in v dobri meri tudi po dejstvomljanju še vedno pretežno podeželska.

Slika 2: Zraščanje okrog urbanih središč

Vzorci, vezani na strnjena naselja, predstavljajo drugo plast oziroma ostala, razvojno bolj ali manj dinamična naselja, ki so po svoji obliki in strukturi še vedno vezana na podeželski način bivanja (pri čemer mislimo na bivanje v kvalitetnem naravnem okolju, ki pa na to okolje ni več nujno (eksistenčno) vezano z načinom produkcije in gospodarskega izkoriščanja kmetijskih površin):

Naselja z ohranjeno historično obliko (slika 3)

V večini primerov gre za naselja, ki imajo predvsem ohranjeno podobo v širšem krajinskem prostoru in propadajočo notranjo strukturo (propadanje stavbnega fonda, neurejene zunanje površine), kar je posledica zaostajanja v razvoju v preteklih desetletjih. Potrditev tega stanja se kaže tudi v slabi ekonomski moči (kmetijstvo ne prinaša dovolj zaslužka, drugih možnosti zaposlovanja pa ni) in starostni strukturi prebivalstva (izseljevanje v večje centre zaradi boljšega zaslužka). Le na nekaterih bolj ravninskih območjih je oblika naselij ohranjena zaradi notranjega prestrukturiranja. Naselja se niso širila navzven, temveč navznoter, kot zgoščanje obstoječe gradnje. Poleg tega so nove (nadomestne) objekte gradili na lokaciji starih (in ne poleg starih objektov). S tem se spreminja notranja zgradba naselij, ki vse bolj pridobivajo videz primestnih spalnih sosesk.

Naselja, ki zaradi razvoja že spreminjajo obliko (slika 3)

To so naselja, ki jih v prostoru še prepoznamo kot samostojne enote, vendar pa je njihov obseg zaradi razvoja že močno povečan. Širitve so potekale na vse prej našteve oblike (širitve in zraščanje gradnje ob komunikacijah – naselje se fizično združuje z okoliškimi zaselki in/ali posameznimi kmetijami, širitve ob robu naselja s prekinitvijo gospodarskih komunikacij ali preoblikovanjem videza naselja v krajini – ujetost stare strukture v novo).

Zlivanje naselij ob komunikacijah (slika 3)

Kot skrajna oblika širjenja se je pojavilo združevanje več naselij ob cestah, kar je posledica širjenja naselij in gradnje posameznih objektov med njimi. Ko število teh objektov dovolj naraste, v prostoru ločnice med njimi in prvotnimi naselji ni več. Ponekod so med posameznimi grajenimi strukturami še ohranjene prekinitve s pasovi odprtega prostora, vendar so v večini primerov vidne le še v podrobni morfološki razčlenitvi posameznega naselja.

Vzorci samostojnih objektov in zaselkov predstavljajo zadnjo plast oziroma samostojne objekte in manjše zaselke. Pojavljajo se predvsem v gričevnatem in hribovitem svetu, kjer že zaradi močnih naravnih omejitev ni bilo pogojev za razvoj strnjenih naselij:

Vzorec zaselkov (slika 4)

Oblikujejo ga manjši, razvojno neperspektivni zaselki, ki jih sestavljajo predvsem skupine z nekaj kmetijami. Tudi ti imajo podobne probleme, kot jih imajo razvojno zaostala naselja z ohranjeno historično zasnovo.

Samostojni objekti v prostoru (slika 4)

Vsa preostala območja so poseljena s samostojnimi objekti, ki se med seboj razlikujejo po vsebini, obliki, velikosti in gostoti, s katero se pojavljajo v prostoru.

Vzorec poselitve nad mejo stalne naseljenosti (800 m nm) (slika 4)

Izjemo v smislu načina prikazovanja v celotnem sistemu predstavljajo območja nad mejo stalne naseljenosti, ki smo jih določili na podlagi pojavljanja posameznih elementov poselitve. V teh območjih zasledimo planšarska naselja, ki so obljudena le v poletnih časih, lovske in druge opazovalne

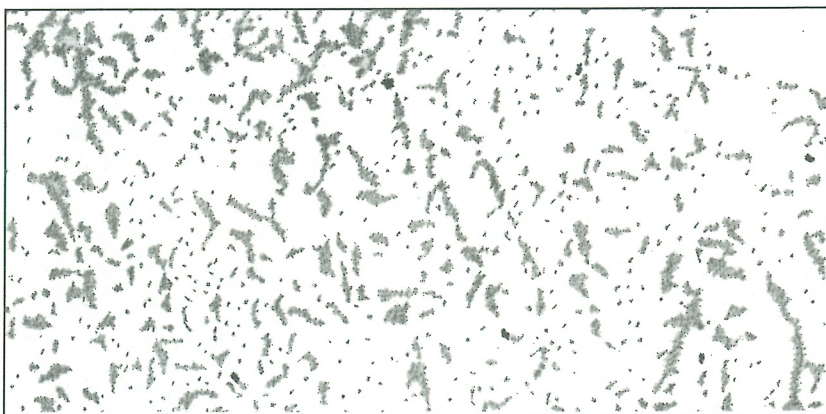
postaje, vojaške in druge objekte. Večinski delež tu že predstavljajo turistična območja (smučišča, hoga v gore, gorska jezera ...), ki so najbolj problematična zaradi občasnih ali stalnih (množičnih) pritiskov obiskovalcev.

Temu prikazu je sledilo prekrivanje posameznih plasti in razbiranje poselitvenih vzorcev. Lahko si predstavljamo, da s takšnim kombiniranjem dobimo nepregledno vrsto različnih kombinacij. V nalogi je prikazanih šest različnih kombinacij, ki predstavljajo njihove najbolj, če lahko tako rečem, »čiste« oblike. To pomeni, da v njih izrazito prevladuje eden izmed elementov. Po tem elementu smo posamezni poselitveni vzorec tudi poimenovali. Te kombinacije pa smo lahko združevali v posamezne skupine.

Tako so v prvi skupini: **Območja širitve urbanih naselij**, v katerih so zastopana obsežna območja urbane koncentracije. V njih pre-

Slika 3: Vzorcev vezani na strnjena naselja

Slika 4: Vzorcev samostojnih objektov in zaselkov

vladujejo večja mesta in ostala razvita urbana središča,

Poleg teh pa še območja širitve manjših urbanih naselij. V teh območjih gre za podobne procese, vendar na ožjem, regionalnem ali celo lokalnem teritoriju, saj se ta naselja ne združujejo v somestja.

V drugi skupini, v kateri so združeni **poselitveni vzorci, ki so vezani na homogena naselja**, so območja, vezana na homogeni vzorec večjih naselij. Gre za obsežna, navadno ravninska območja, ki so ugodna za kmetijsko dejavnost. Na teh območjih so se zaradi primernih naravnih pogojev razvila večja naselja.

Poleg teh pa najdemo še območja, vezana na homogeni vzorec manjših naselij, ki v mnogih primerih predstavljajo pravo nasprotje prejšnjemu primeru. Razvila so se na sorazmerno ravnih predelih gričevnatega sveta, ki nimajo posebnih potencialov za razvoj kmetijske dejavnosti.

Zadnjo skupino oblikujejo **območja izrazite razpršenosti grajene strukture**, ki jo zopet lahko razdelimo na gostozrnat in redkozrnat vzorec razpršene gradnje. Vsak posebej sta se razvila v specifičnih klimatskih in drugih na-

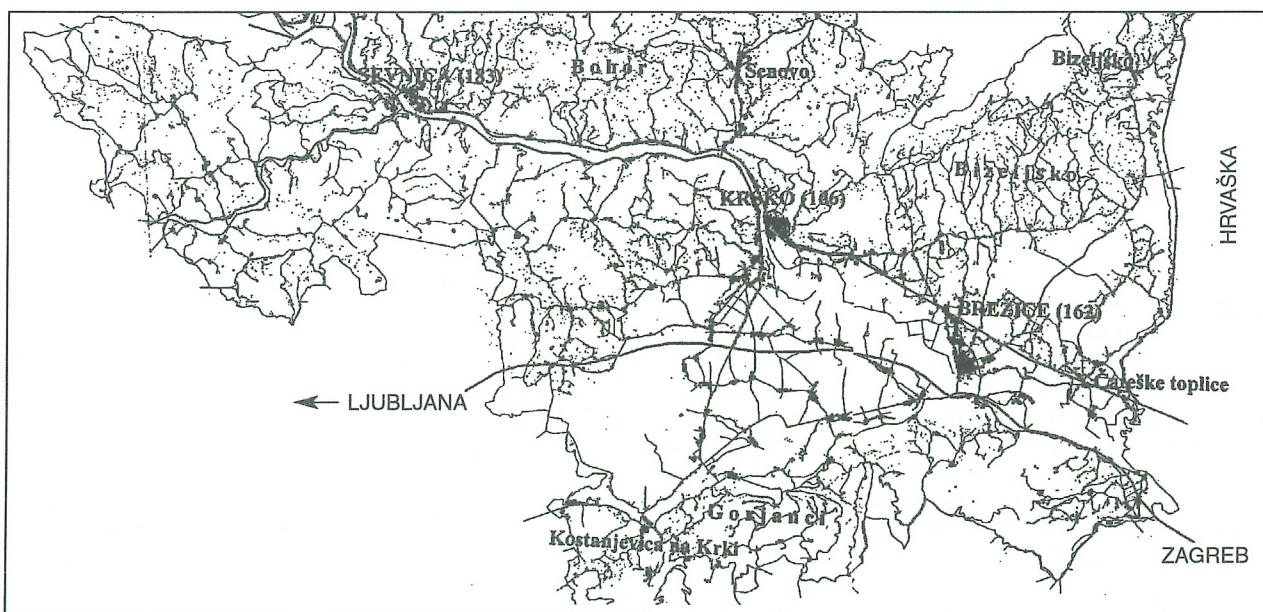
ravnih pogojih, ki so narekovali tudi gospodarski razvoj.

S tem načinom prepoznavanja poselitvenih vzorcev smo pokazali na bogastvo možnosti, ki nastanejo pri medsebojnem povezovanju posameznih elementov grajenih struktur.

4. Prikaz in primerjava sistemov poselitve izbranih primerov iz nekaterih evropskih držav*

Ker se v Sloveniji marsikdaj pojavlja misel, da se s takimi poselitvenimi vzorci, še posebej pa problemi, ki se v zvezi z njimi pojavljajo, srečujemo samo pri nas, smo se odločili pokazati tudi vzorce, ki se nahajajo zunaj naših, torej državnih meja. S tem želimo opozoriti tudi na to, da današnjega preobilja možnosti na vseh področjih ni več mogoče nadzirati, pogosto niti predvideti. Tako posamezne države niso več tisti vrh hierarhično organizirane družbe, ki bi lahko zares učinkovito nadzirale svoj prostorski razvoj. Vse bolj lahko opazujemo poselitvene vzorce, ki imajo na določenem območju (ta pa ni odvisen od držav-

* Vsi prikazi poselitvenih vzorcev so v originalu izdelani v merilu 1 : 50.000, pomanjšave pa so v približnem merilu, zato so različnih velikosti (območja so različno velika, pomembna je njihova medsebojna primerljivost!)

Slika 5: Poselitveni vzorec Posavja na območju občin Krško, Brežice in Sevnica

nih meja) lastne razvojne perspektive in lasten način racionalne organiziranosti.

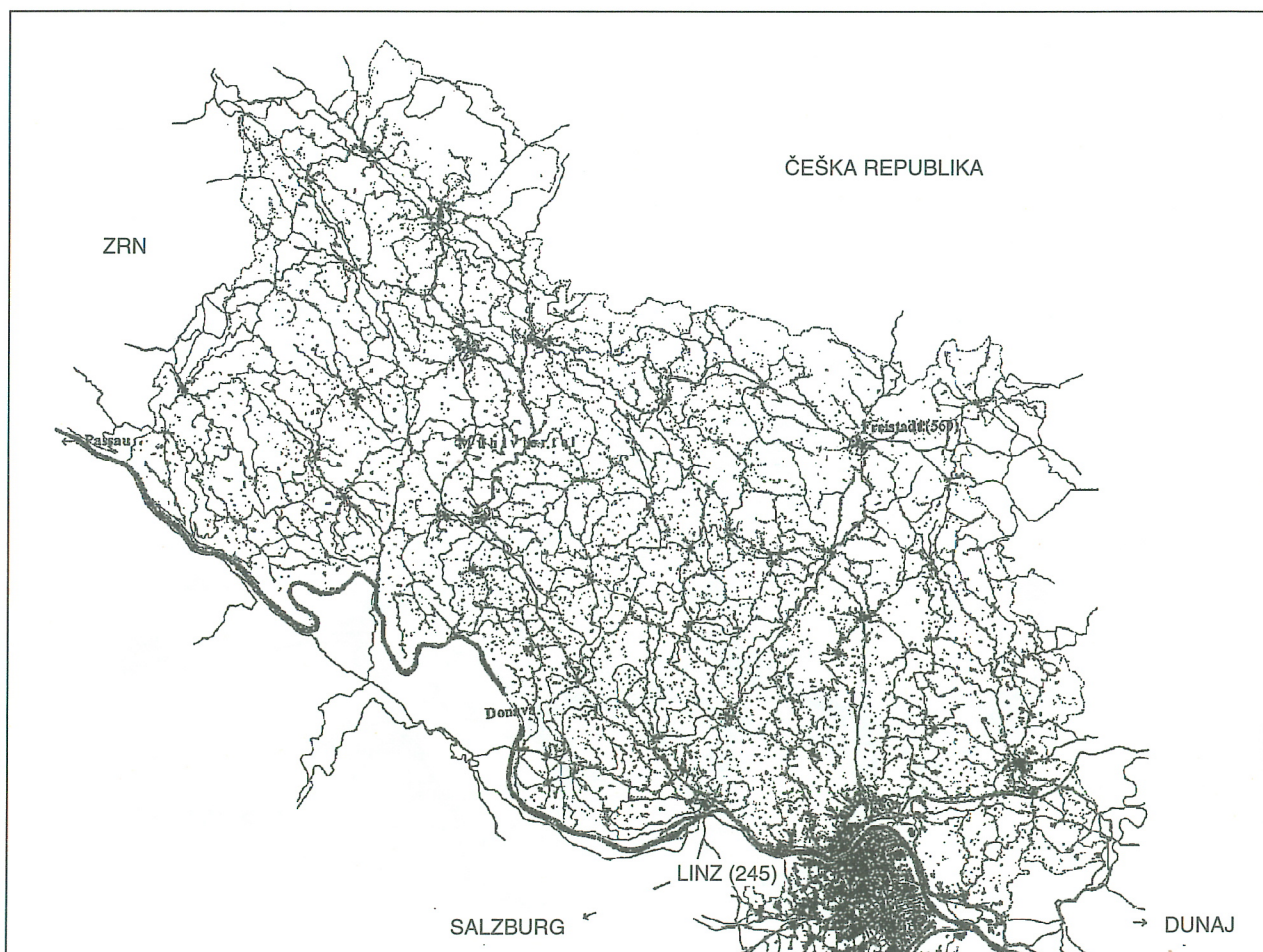
Za primerjavo smo izbrali šest evropskih držav. Vsi prikazi poselitvenih vzorcev so v originalu izdelani v merilu 1:50.000. Pomanjšave v tem prispevku so v merilu, ki omogoča primerljivost med posameznimi vzorci. Iz vsake države smo izbrali določen teritorij, ki temelji na upravni delitvi. S tem so lahko pokazali, da gre na takšnih območjih v bistvu za sisteme (lahko jih imenujemo tudi podsisteme) poselitve, v katerih se prepletajo navedeni elementi in poselitveni vzorci.

V Sloveniji smo izbrali tri občine, ki tvorijo posavsko regijo. Na karti vidimo, da se prepletajo različni poselitveni vzorci, ki so po večini nastajali na različnih krajinskih sistemih. Zelo značilen je prehod iz ravnine v gričevnat svet (slika 5).

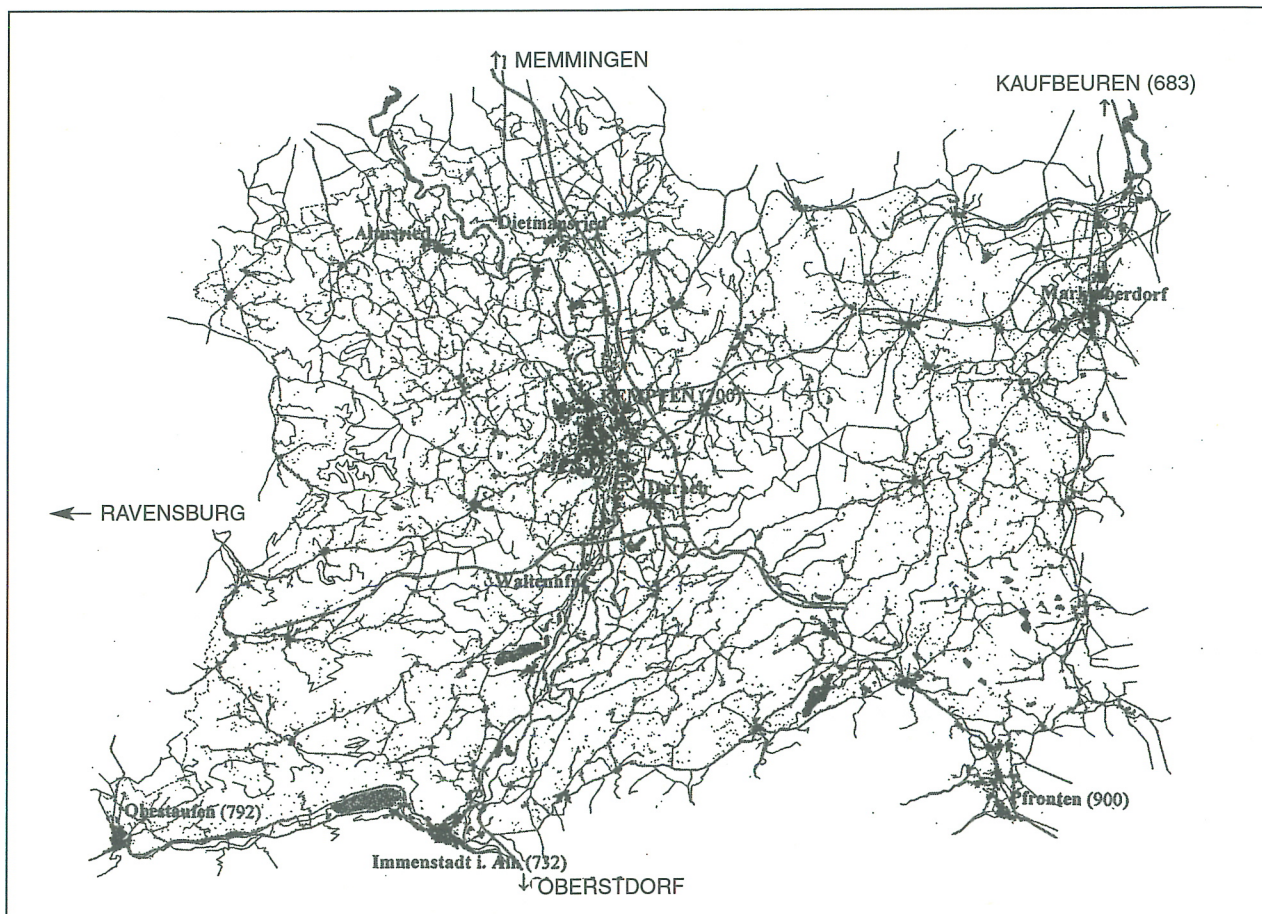
V Avstriji smo izbrali deželo Muehlviertel, ki se z južnim delom dotika Donave. Tu gre za veliko bolj enoten, rahlo gričevnat svet, na katerem se je oblikoval skoraj homogen poselitveni vzorec manjših naselij in zaselkov. Med njimi pa so posejani objekti, ki samostojno stojijo v prostoru (slika 6).

V Nemčiji smo izbrali politična okraja Ober in Unter Allgäue, kjer pa so se kljub podobnim naravnim razmeram, kot na primeru Avstrije, razvili mnogo večji centri. K temu so prav gotovo pripomogli tudi drugi, predvsem gospodarski dejavniki. Tu poselitev ni tako homogena. S podrobnejšo analizo bi ugotovili več različnih poselitvenih vzorcev (slika 7).

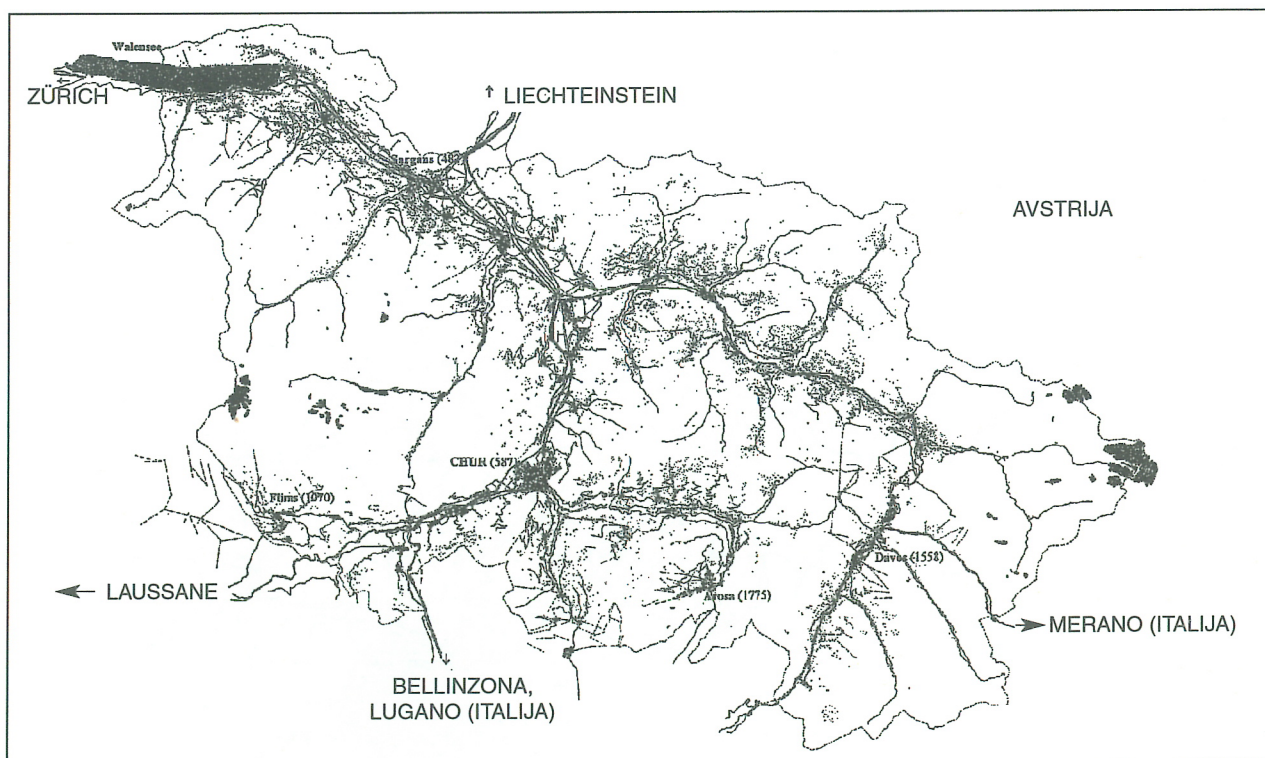
Švica je razdeljena na kantone. V našem primeru je prikazan del kantona Graubünden, ki leži ob

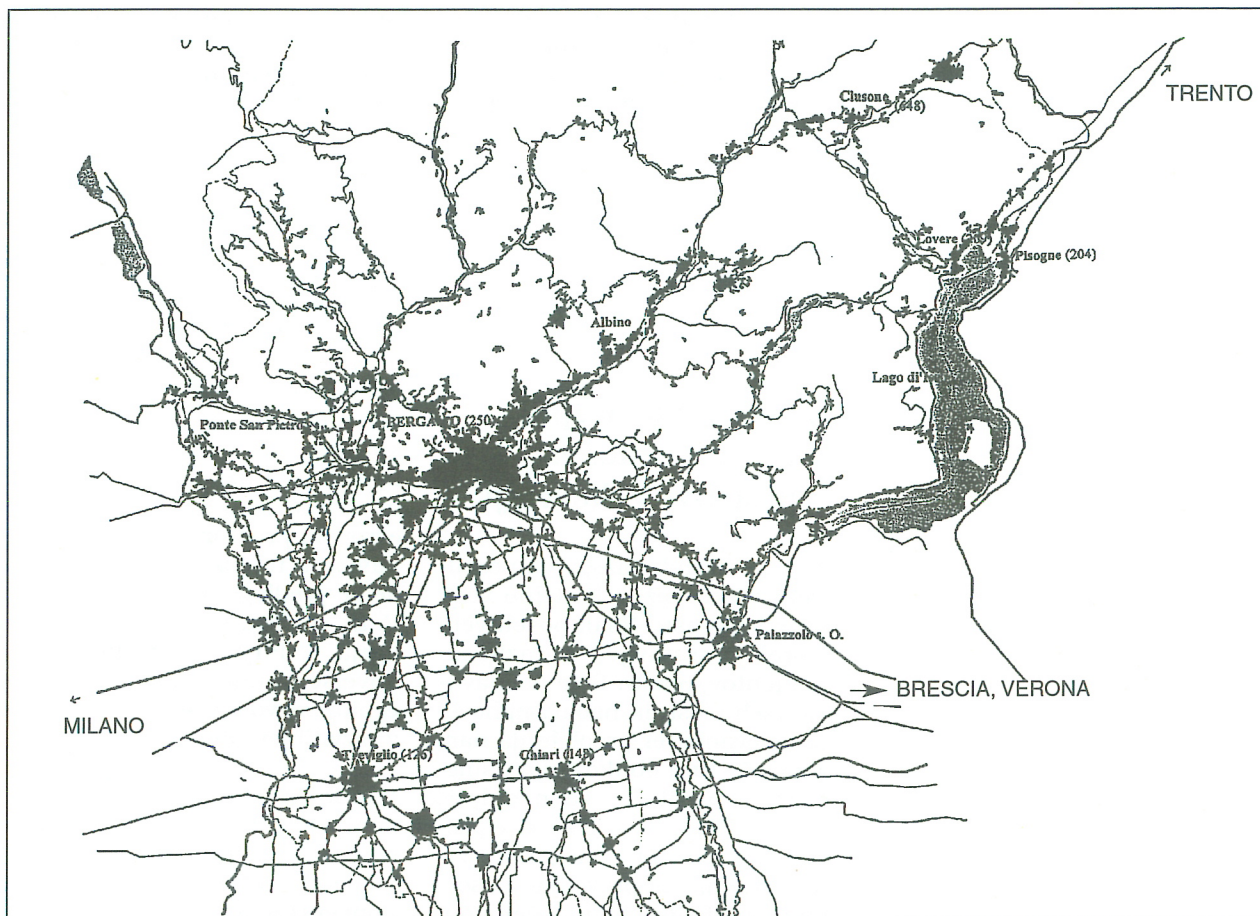
Slika 6: Poselitveni vzorec na območju dežele Muehlviertel (Avstrija)

Slika 7: Poselitveni vzorec pokrajine Allgäu na Bavarskem (Nemčija)

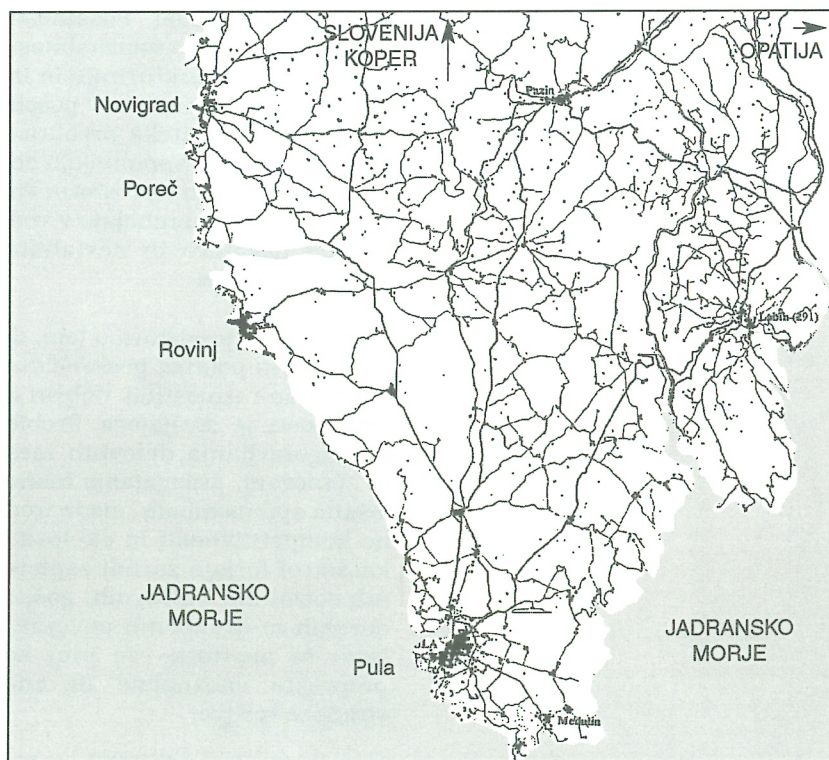
Slika 8: Poselitveni vzorec v kantonu Graubünden (Švica)

Slika 9: Poselitveni vzorec v provinci Bergamo, Lombardija (Italija)

meji z Avstrijo in Italijo. Gre za visokogorski alpski svet, kjer se je poselitev lahko širila le v ozkih dolinah. Zato tudi ni bil mogoč razvoj večjih naselij. Danes lahko govorimo na tem območju o dveh poselitvenih vzorcih: eden se nahaja na dnu dolin in tvori vzorec manjših urbanih naselij; drugi sega v višje lege na pobočjih in ga tvorijo predvsem samostojni objekti v prostoru. Gre torej za izrazito razpršeno gradnjo (slika 8).

Italijanska provinca Bergamo v Lombardiji je tipičen primer poselitve, ki jo lahko vidimo tudi v Padski nižini. Poselitev se je praktično že razširila do zadnjega možnega razpoložljivega kotička. Žal je bila podloga, ki smo jo dobili iz Italije, narejena v merilu 1:100.000, ta pa ne prikazuje več posameznih objektov v prostoru. Kljub temu že ta slika dovolj nazorno prikazuje disperzno poselitev vsaj na ravni krajine (slika 9).

Slika 10: Poselitveni vzorec v Istrski županiji (Hrvaška)

V hrvaški Istri se je predvsem zaradi neugodnih naravnih razmer razvil poselitveni vzorec manjših zaselkov in naselij, ki so v glavnem ohranila historično obliko. Večja urbana središča so v tem vzorcu bolj izjema kot pravilo. Pojavljajo pa se le ob večjih križanjih poti (danes že izgubljajo na svojem pomenu) oziroma kot pristaniška mesta (slika 10).

5. Predlog koncepta razvoja sistema poselitve v Sloveniji

Razvojni trendi kažejo, da poselitveni vzorci težijo k vedno večji kompleksnosti. Vsak poselitveni vzorec je sestavljen iz različnih elementov/plasti. Šele poznavanje vseh plasti in načina njihovega delovanja ter prepletanja nam omogoča tudi oblikovanje usmeritev in predlogov za nadaljnje urejanje prostora. Posegi v prostor, kot so npr. nelegalne ("črne") gradnje ali prevelika masovna usmerjenost na določena območja, lahko kaj hitro povzročijo, da se ravnotežje, ki vlada v sistemu poselitve, zruši. Posamezni objekti spreminjajo namembnost, naselja se prestrukturirajo in izgubljajo svojo identiteto, v poselitvenih vzorcih poteka preobrazba, zaradi katere spreminjajo obliko in s tem vlogo v prostoru. Poselitveni sistemi prehajajo v vedno bolj negotovo in nestabilno prehodno stanje.

Tudi udobna predstava o tem, da bosta trg in politika poskrbela za optimalno razmestitev dobrin in dejavnosti, je zavajajoča. Problemi zagotavljanja delovnih mest in stanovanj, prilagajanja tehnološkim spremembam, mednarodne kompetitivnosti in ekoloških katastrof terjajo zaradi zapletenih socialnih, kulturnih, gospodarskih in družbenih povezav v času in prostoru vse prej kot preproste enoznačne in enostranske rešitve.

Zaradi omenjenih in drugih problemov (katere je v prostoru tre-

ba najprej prepoznati in kvalitativno ovrednotiti, nato pa na podlagi sprejetih stališč poiskati rešitve) nadaljnjega urejanja poselitvenih vzorcev ne moremo predlagati, brez predhodno opredeljenega koncepta, sistema poselitve. Ker takšnega dokumenta Slovenija trenutno še nima (kljub temu, da je v pripravi že dlje časa in bo verjetno kot strokovni predlog *Politike prostorskega razvoja Republike Slovenije* dokončno oblikovan že v tem letu), smo zasnovali svoj koncept kot eno izmed možnih različic nadaljnjega usmerjanja poselitve in navezovanja Slovenije na širši evropski prostor. Ob tem smo se naslonili na obstoječa znanja in delne predloge domačih avtorjev: V. B. Mušiča, I. Vrišerja, M. Ravbarja, I. Pirya in drugih ter na novejšje trende oblikovanja konceptov razvoja sistemov poselitve v razvitih evropskih državah.

V grobem lahko opišemo predlagani sistem poselitve kot koncept, s katerim bomo v Sloveniji omogočili oblikovanje ustrezne koncentracije urbane kulture, ohranili visoko stopnjo pestrosti in raznolikosti poselitvenih vzorcev in hkrati zagotovili tudi potrebno poseljenost celotnega nacionalnega prostora v skladu z načeli trajnostnega razvoja (Agenda 21, Habitat agenda ...). Glavni cilj, ki ga želimo doseči, pa je zagotavljanje kakovostnih in enakovrednih pogojev bivanja za vse prebivalce.

Oblikovanje koncepta razvoja sistema poselitve je izhajalo iz dejstva, da Slovenija trenutno še nima tovrstnega dokumenta. Ker pa je vsako nadaljnje oblikovanje usmeritev in norm urejanja poselitvenih vzorcev in posameznih naselij brez tega tako rekoč nemogoče, smo bili prisiljeni v ta razmislek.

Najprej smo oblikovali nekaj možnih različic konceptov razvoja poselitve³. Ker nobena od teh različic glede na sedanje stanje v prostoru Slovenije ni realna brez radikalnih ukrepov in posegov, smo skušali oblikovati tak kon-

cept, ki bi v največji možni meri upošteval dejansko stanje in ga korigiral v takem smislu, da bo v Sloveniji v skladu z načeli trajnostnega razvoja:

- zagotovljena ustrezna koncentracija urbane kulture,
- ohranjena visoka stopnja pestrosti in raznolikosti poselitvenih vzorcev,
- zagotovljena poseljenost celotnega nacionalnega teritorija.

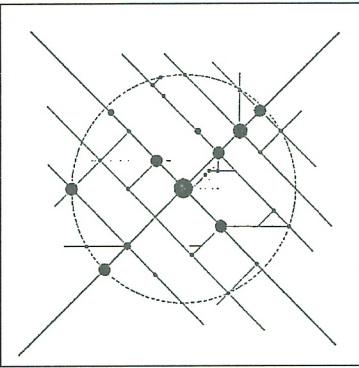
V zaključku osrednjega dela naloge so prikazani še štirje konkretni primeri urejanja posameznih delov poselitvenih vzorcev v merilu 1:5000. Ti primeri kažejo na možne rešitve v posameznih poselitvenih vzorcih, ki smo jih razbrali v analitičnem delu naloge. Za vzorčni prikaz predloga usmeritev nadaljnjega urejanja območij širitve urbanih naselij smo izbrali Novo mesto, za prikaz območij izrazite razpršenosti grajene strukture Mestni Vrh pri Ptujju in Semič v Beli krajini, za prikaz poselitve, vezane na homogeni vzorec naselij, pa območje tržaškokomenskega krasa.

Kljub prikazanim vzorčnim primerom ostaja oblikovanje usmeritev in norm urejanja poselitvenih vzorcev na državni in regionalni ravni še vedno izziv za nadaljevanje dela.

Zaključek

Poselitev je na svojem teritoriju, kljub neprestanemu spreminjanju in težnji po vedno večji disperziji, že stoletja stabilen in v "globalni strukturi" nespremenjen sistem. Kaj sploh pomeni, da se funkcije posameznih objektov in celih naselij neprestano spreminjajo ... ali pojavljanje vedno novih elementov grajenih struktur ...

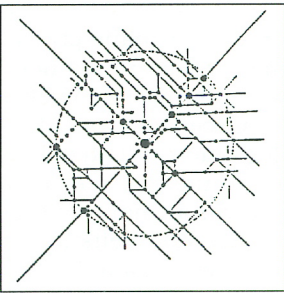
Odgovor leži v spoznanju, da se je red v posameznem sistemu poselitve/poselitvenem vzorcu spremenil iz preprostega v zapletenega, kar smo poskušali pokazati tako s preučevanjem razvoja idealnih modelov poselitve od in-

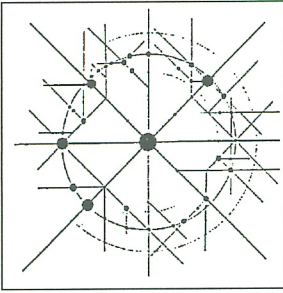
STANJE

- koncentracija poselitve v večjih urbanih središčih
- slabe prometne povezave, predvsem v radialni smeri
- praznjenje podeželja in propadanje kulturne krajine
- neizkoriščeni potenciali obmejnih območij

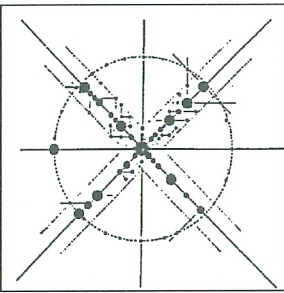
VARIANTE KONCEPTOV RAZVOJA POSELITVE

- droben poselitveni vzorec
- brisanje razlike med mestom in podeželjem
- nova urbana kompleksnost, kjer velja načelo fleksibilnosti pred kriterijem hierarhije

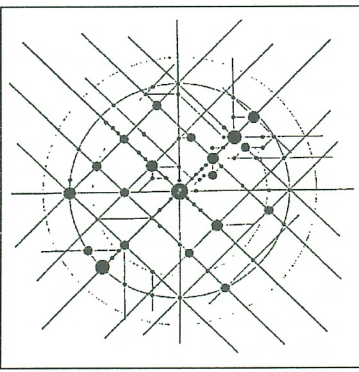
- Ljubljana kot osrednji center
- urbanizirano obmejno območje
- prometne povezave v radialni smeri
- komplementarno sožitje in zlivanje urbanih struktur z obeh strani meje

- obsežno somestje ob AC križu
- na njegovih koncih se bodo razvila območja nadslovenske kulture
- vzpostavitev hitrih radialnih povezav
- območja med glavnimi kraki razvojni osi se bodo dezurbanizirala in preoblikovala v krajinske parke

PREDLOG KONCEPTA RAZVOJA POSELITVE

- policentrično omrežje urbanih središč
- dobre prometne povezave v radialni in tangencialni smeri
- podeželje se iz periferije spreminja v enakovredno lokacijo za bivanje in delo
- obmejno območje kot stičišče različnih nacionalnih kultur

Slika 11: Shematski prikaz različnih koncepta razvoja poselitve v Sloveniji

dustrijske revolucije dalje, kot z analizo/načinom prepoznavanja obstoječega stanja v prostoru. Tudi predlogi za nadaljnje usmerjanje posegov in gradnje v različnih poselitvenih vzorcih so le prikaz ene izmed možnih rešitev. Njihov namen je predvsem izzvati pomisleke, celo nestrinjane, nato pa vzpostaviti možnosti (interdisciplinarne in disciplinarne) primerljivosti, ki vodi v produktivno domiselnost. To dejansko pomeni, da bi bile rešitve lahko tudi drugačne in mnogoštevilne.

S tem se je odprla paleta možnih odgovorov na zaznane prostorske probleme, od katerih pa nobeden ni več samoumeven. Vsak zase mora poskrbeti za svojo utemeljitev in legitimnost. (Lahko bi rekli: čim več je možno, tem manj je uresničljivo, ali natančneje: ker je možnega zelo veliko, je uresničljivega zelo malo; Willke, H., *Sistemska teorija razvitih družb*, FDV, Ljubljana, 1993). To nas postavlja pred dejstvo, da je v sodobni postindustrijski in tehnološko razviti družbi tako rekoč vse mogoče. Stopnja kompleksnosti in s tem formiranja in legitimiranja prostorskega reda se povečuje, saj so mogoče in uresničljive še mnoge druge oblike reda na istem teritoriju. Kljub temu želimo na določenem območju doseči nameravane učinke, kot so: preprečevanje ilegalne gradnje objektov, usmerjanje pozidave v strnjene komplekse, izvajanje organiziranih načinov gradnje, preprečevanje odseljavanja prebivalstva, zagotavljanje ustreznega stanovanjskega standarda, usmerjanje prometa z nepremičninami, predvsem z zemljišči, idr., pri čemer je bolj ali manj že razvidno, da so hierarhični in neposredni odnosi odvisnosti in usmerjanja postali ne-realistični in neuresničljivi. Poiskati je treba "alternativne oblike reda", kar pomeni, da je treba omejiti vlogo države in politike kot najvišjih instanc odločanja in usmerjanja. Za to spremenjeno vlogo države in politike je nadvse pomembno, da najprej prepozna prostorske probleme in jih že-

lita razrešiti. Stroka lahko pomaga šele pri vprašanju, kako realizirati načrtovane spremembe, s tem da prevzame vlogo "povabljenega vsiljivca", ki deluje kot katalizator samospremenjanja. Pogoj za ustrezno samousmerjanje je torej v tem, da strokovnjak ne ponudi nujno tistih informacij, ki jih stranka želi in s katerimi pogosto ne ve, kaj početi, ampak informacije, ki so potrebne za razpoznavanje in razrešitev sistemskega problema (eden izmed načinov sistemskega razreševanja problemov v prostoru je oblikovanje pravnorelevantnih norm/pravil, ki določajo pogoje za posege v prostor in ne le konkretne rešitve na konkretnih lokacijah).

Problematika nastajanja reda v tako visoko kompleksnih sistemih, kot je poselitev, ni odvisna le od države in politike, ki se pri njenem reševanju opira na strokovna znanja. Država se mora vse pogosteje prilagajati nehierarhičnim odnosom znotraj horizontalne mreže vseh akterjev, od posamezne socialne skupine, politične stranke, zasebnega podjetja, birokracije, do lokalnih skupnosti, raznih združenj in društev ter posameznikov, ki imajo interes v prostoru. Celo več, da bi svoje pravnoformalne pristojnosti lahko izpolnila, si mora sodelovanje teh akterjev zagotoviti. *Sodelovanje različnih strani pri oblikovanju politike tvega kot vložek v igro, v kateri je skupni dobiček sicer možen, ni pa zagotovljen* (Willke, H., 1993). Pojavi se namreč protislovje med kriteriji za racionalno izrabo prostora za posamezne dejavnosti (posameznike, organizacije) in kriteriji sistemske racionalnosti za celotno družbo. Zato je potrebno zagotoviti kompatibilnost med posameznimi interesi v prostoru oziroma vsaj nedestruktivne medsebojne odnose. Namesto hierarhično usmerjenega centralnega planiranja, ki pomeni splošno obvezujočo zakonodajo, ali evolutivnega, naključno vzajemnega prilagajanja, ki ne dopušča ustreznega odziva na dolgoročno tveganja in ogroženost, morajo uveljaviti mnogo zahtev-

nejše in kompleksnejše načelo kontekstualnega usmerjanja. Gre za obliko usklajevanja interesov, ki temelji na neprisilnem komuniciranju. Država nima več vloge razsodnika, temveč enakovredno zastopa svoje interese in spodbuja k sodelovanju. To pomeni, da komuniciranje/usklajevanje temelji na pričakovanju, da vsi udeleženi avtonomni akterji premorejo dovolj sposobnosti za refleksijo svojih vzajemnih odvisnosti in iz tega spoznanja izpeljejo sklep, da je v njihovem (srednjeročnem ali dolgoročnem) interesu, da preobilje svojih možnosti sami omejijo na tiste, ki jih razvojna sposobnost družbe v celoti še dopušča (pri tem razumeemo sisteme poselitve kot enega izmed podsistemov v organizaciji družbe, ki se izraža v fizični strukturi v prostoru). Tak način upravljanja s prostorom bo omogočal tudi nadzor usmerjanja posegov ob sodelovanju vseh udeleženi akterjev.

Vzpostavljanje nehierarhičnih odnosov v družbi in sodelovanje avtonomnih in enakovrednih akterjev zmanjšuje tudi pomen prostorske razmestitve posameznih funkcij v hierarhično organiziranem sistemu poselitve. Ker pa se v sodobnih/razvitih družbah ti odnosi šele vzpostavljajo, so tudi v prostoru procesi dehierarhizacije šele nakazane dejavnosti. Za te je bilo prej primerno samo urbano središče ustreznega ranga, sedaj pa se vse pogosteje selijo na periferijo oziroma se popolnoma ločujejo od središč.

Razvita informacijska tehnologija, ki omogoča komunikacije med prostori in med ljudmi, ki v teh prostorih živijo, negira realen fizični prostor tako, da na eni strani zmanjšuje hierarhično vlogo mest in jih povezuje v nadnacionalna omrežja povezav, na drugi strani pa še bolj stopnjuje hierarhijo v odnosih javnega in zasebnega. Tako se na neki novi in drugačni ravni organiziranosti ponovno vzpostavljajo dileme med koncentracijo in disperzijo, diferenciacijo in integracijo, redom in kaosom, individuacijo in

globalizacijo ... Na temelju dose-danjih izkušenj in vedenja poznamo odgovor, ki se v sedanjem času kaže v nujnosti zmanjšanja zahtev po nadzoru, obvladovanju, usmerjanju, uporabi moči in v težnjah po krepitvi zmožnosti decentralizirane samoorganizacije.

Vendar, kdo si upa napovedati, kakšen bo odgovor na ta vprašanja čez nekaj desetletij ali let, če ne že v prihodnjem trenutku, ki ga bo spremenilo neko novo, do sedaj še neodkrito spoznanje?

Mag. Alma Zavodnik, dipl. inž. arh., Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Katedra za prostorsko planiranje,
e-mail: azavodni@fgg.uni-lj.si

Opombe

- ¹ V prispevku je predstavljen del magistrske naloge *Razvoj sistemov poselitve: Od ideje centralnosti do disperzije, opravljeni v okviru interdisciplinarnega podiplomskega študija na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo. Zagovor je bil 15. decembra 1997 pred komisijo v sestavi: predsednik, prof. dr. Andrej Pogačnik (FGG), člana, prof. dr. Zdravko Mlinar (FDV), doc. dr. Anton Prosen (FGG), ter mentor, prof. mag. Peter Gabrijelčič (FA). Naloga obsega 151 oštevilčenih strani, 6 poglavij, ki so razdeljena v 14 podpoglavij, 135 enot navedenih virov in literature ter 129 grafičnih prikazov (kart, shem in preglednic).*
- ² Vse slike v tem poglavju so v originalu izdelane v barvni tehniki, v merilu 1:50.000 na temeljni topografski osnovi za celo Slovenijo
- ³ Različice konceptov razvoja sistema poselitve v Sloveniji so nastale najprej kot prispevek za poselitveno politiko v Sloveniji (Gabrijelčič, P.: Poselitvena politika v Sloveniji, ekspertiza za Urad za prostorsko planiranje, 1995), nato pa izoblikovane v okviru raziskovalne naloge: Gabrijelčič, P. et al.: Urejanje prostora z vidika razpršene gradnje (naročnik MOP – URSP) in magistrske naloge.

Literatura in viri

- Boeri, S. in Lanzani, A.: Gli orizzonti della città diffusa, Casabella, št.588, str.44-59, 1992.
- Capuder, T.: Vrednotenje kompozicijskih odnosov med obstoječimi in novimi prostorskimi strukturami, doktorska disertacija, FAGG, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, 1993.
- Celovit razvoj podeželja, Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji, Zbornik, Univerza v Ljubljani: BF, FA, FGG in Urbanistični inštitut RS, Ljubljana 1995.
- Dimitrovska Andrews, K. et. al.: Zasnova urbanizacije, 1.-5. faza, Urbanistični inštitut RS, Ljubljana 1996.
- Dolgoročni plan SRS za obdobje 1986-2000, dopolnjen 1989 (UL SRS št. 1/86, 41/87, 12/89, UL RS št. 36/90).
- Europe 2000+, European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1994.
- Gabrijelčič, P.: Novi poselitveni vzorci na podeželju. V: Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji (zbornik), 1995.
- Gabrijelčič, P.: Poselitvena politika v Sloveniji, ekspertiza za Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana 1995.
- Gabrijelčič, P., Fikfak, A., Zavodnik, A.: Urbopark, Poročilo regionalne planske delavnice v Posavju – B3 razvoj in urejanje podeželskih naselij, FA, Čatež, Ljubljana 1996.
- Gantar, P.: Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje, Zbirka KRT, št. 18, Ljubljana 1984.
- Gasparrini, C.: L'attualità dell'urbanistica; Dal piano al progetto, dal progetto al piano, Etaslibri, 1994.
- Gleick, J.: Kaos, rojstvo nove znanosti, DZS, Ljubljana 1991.
- HABITAT II. – Slovenian National Report, Part A, Republic of Slovenia, National Committee Habitat II, Ministry of the Environmental and Physical Planning, Ljubljana, Istanbul 1995.
- Klemenčič, Vladimir: Nova država Slovenija in njena funkcija v združenju Evrope, Geografski vestnik, Ljubljana 1991.
- Kokole, Vladimir: Scenariji prostorskega razvoja SR Slovenije, poselitev in omrežje naselij, delovno gradivo, Zavod za prostorsko planiranje, Ljubljana 1980.
- Koolhaas, R. et.al.: S, M, L, XL, 010 Publishers, Rotterdam 1995.
- Košir, F.: Zamisel mesta, Slovenska matica, Ljubljana 1993.
- Koželj, J.: Arhitektura nove kompleksnosti, AB št. 125, leto XXV, Ljubljana 1995.
- Makarovič, J.: Pregled, analiza ter interpretacija dosedanjih raziskav družbenih vrednot, FDV, Inštitut za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo, Ljubljana 1996.
- Makarovič, J.: Temeljne družbene vrednote za izdelavo politike prostorskega razvoja Slovenije, FDV, Inštitut za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo, Ljubljana 1996.
- Mitchell, W. J.: City of Bits; Space, Place and the Infobahn, The MIT Press, Boston, Massachusetts 1995.
- Mlinar, Z.: Individuacija in globalizacija v prostoru, Akademija znanosti in umetosti, Ljubljana 1994.
- Mlinar, Z., ur.: Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru, Znanstvena knjižnica, FDV, Ljubljana 1995.
- Mušič, V. B.: Urbanizem, bajke in resničnost, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980.
- ÖROK: Position Österreichs im Rahmen der Europäischen Raumentwicklungspolitik, Schriftenreihe Nr. 125, Geschäftsstelle der Österreichischen Raumordnungskonferenz (ÖROK), Wien 1996.
- Pogačnik, A.: Inovativno mesto, Urbani izziv, Urbanistični inštitut RS, št. 14, str.: 31-33, Ljubljana 1990.
- Pogačnik, A.: Variante možnega prostorskega razvoja države Slovenije in njihovo izvrednotenje, raziskovalna naloga, Univerza v Ljubljani, FGG, Katedra za prostorsko planiranje, Ljubljana 1995.
- Ravbar, M. et. al.: Zasnova poselitve, Geografski inštitut, Ljubljana 1995.
- Ricci, M.: Abruzzo, verso una nuova immagine, Quadri Blu, No. 2, Dipartimento di architettura e urbanistica di Pescara, Pescara 1996.
- Schaur, E.: Non-planned Settlements, Characteristic Features – Path System, Surface Subdivision, IL 39, Stuttgart 1992.
- Nacionalna strategija prostorskega razvoja, zbornik, Sedlarjevo srečanje, Postojna 1992.
- Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, Polazišta i osnove za koncept strategije prostornog uređenja, Republika Hrvatska, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb 1995.
- Turner, T.: City as Landscape, A Post-postmodern View of Design and Planning, E&FN SPON, London 1996.
- Vester, F.: Kriza prenaseljenih območij (o razvijanju ekosistemskega mišljenja), DZS, Ljubljana 1991.
- Wall, A.: The Dispersed City, AD, vol. 64, The Periphery, no.3/4, str.8-11, 1994.
- Willke, H.: Sistemska teorija razvitih družb, Dinamika in tveganost moderne družbene organizacije, Znanstvena knjižnica, FDV, Ljubljana 1993.
- Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor (UL SRS št. 18/84, 37/85, 29/86, UL RS št. 26/90, 18/93, 47/93, 71/93)
- Zakon o urejanju prostora (UL SRS št. 18/84, 15/89, UL RS št. 71/93)
- Zavodnik, A., Fikfak, A.: Problematik des Zerstreuten Baus in Vorstaedischen Gebieten – (Problematika suburbaner Območij), prispjevke na mednarodni konferenci Making Cities Livable, 05.-09.07.1996, Benetke 1996.
- Zavodnik, A., Fikfak, A.: Mesto # Cyberspace: Nove dimenzije urbanosti kot nasprotje ali nadaljevanje informacijske avtoceste, Urbani izziv št. 29/30, Urbanistični inštitut RS, Ljubljana 1997.